

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

UVODNA RAZMATRANJA

1. STANJE

Naše društvo ušlo je u tranzicione promjene u krajnje nepovoljnim uslovima, jer pored tranzicionih promjena trebalo je sanirati posljedice ratnih razaranja i devastirane privrede i životnog standarda.

Aktuelne tranzicione promjene otvorile su širok front pitanja i aktivnosti u različitim sferama života i rada i na različitim nivoima odlučivanja u društvu. U razuđenoj strukturi reformskih problema i aktivnosti, po znaĳaju ističu se sledeće aktivnosti:

- **obezbjeđivanje makroekonomske stabilnosti**
- **izmjene i dopune zakonske regulative**
- **reforma državne administracije**
- **privatizacija državnih preduzeća**
- **jaĳanje sektora malih i srednjih preduzeća**
- **liberalizacija – otvaranje tržišta za strane robu i kapital**

U raspravama i aktivnostima vezanim za ove i brojne druge, slične teme gotovo stidljivo apostrofiraju se pitanja konfiguracije domaćeg tržišta, pitanja tržišnog mehanizma i uopšte, pitanja razvoja zdrave konkurencije. Po meni, jedno od centralnih pitanja daljeg privrednog i ukupnog razvoja društva je pitanje sistema vrijednosti i vrednovanja faktora i aktivnosti. Konkurentska tržišta nude sistem vrijednosti koji pojedince i ukupnu privredu i društvo vodi putem napretka. Privatna svojina i preduzetništvo, na kome danas tako mnogo insistiramo ne mogu da obezbijede željeni efekat bez kvalitetnog tržišnog mehanizma ili konkurentskog tržišta. Možda je grub i preoštar zaključak, ali domaće tržište daleko je od konkurentskog tržišta.

Svijet je ušao u novu fazu razvoja ili u fazu ekonomije znanja, ali je tržišni mehanizam – mehanizam zdrave konkurentске borbe i na dalje ostao kao najznaĳajnja poluga prinude i motivacije za:

- **inovacije i razvoj**
- **povećavanje efektivnosti i efikasnosti rada**
- **i alokaciju, uvijek ograniĳenih faktora poslovanja i razvoja**

i samim tim, i faktor obezbjeđivanja dinamiĳnog i stabilnog ekonomskog razvoja pojedinaca, preduzeća i društva.

U našoj sredini, izuzetno malo razgovara i čini se na planu obezbjeđivanja uslova zdrave, korektne tržišne - konkurentske borbe. I ako se eliminišu carinske i druge barijere ulaska stranih roba na tržište, što daje određeni prilog stvaranju ambijenta slobodnog – konkurentskog tržišta, s obzirom na sve ostalo, što ograničava zdravu konkurentsku borbu, moram da utvrdim da smo još daleko od tržišta zdrave konkurentske borbe. Na tržištima, koja su daleko od kvalitetne konkurentske borbe, subjekti snagu i sredstva umjesto da ulažu u postizanje efektivnosti i efikasnosti rada ili u zdravu konkurentsku borbu, snagu i sredstva ulažu na druge pravce djelovanja, obezbjeđujući prečice u ostvarivanju zarada i zgrtanju ekonomskog bogatstva. Domaće institucije i stručnjaci izuzetno malo bave se pitanjima postojećeg sistema vrijednosti. Određeni prilog njegovom objelodanjivanju daju povremeni medijski natpisi. U najvećem broju slučajeva medijski natpisi su jedina sankcija za prečice kojima se mimo tržišta i ocijene tržišnog mehanizma ide u zgrtanju bogatstva i sticanju snažnih strateških pozicija.

Za mene, zdrava konkurentska borba jedno je od ključnih pitanja obezbjeđivanja dugog, stabilnog i uspješnog poslovanja i razvoja pojedinačnih subjekata i ukupnog društva. Konačno, zdrava konkurentska borba je i mjera pravednosti i ocijena koje su daleko od partijskih, prijateljskih, porodičnih i drugih veza i uticaja.

Interes za tržište zdrave konkurentske borbe ili konkurentsko tržište doveo me je do pitanja faktora i aktivnosti koji obezbjeđuju i koji narušavaju zdravu konkurentsku borbu. Interes stručnjaka i državne administracije mnogo više okrenut je ka pitanjima ograničavanja i eliminacije faktora koji ograničavaju zdravu tržišnu konkurenciju u odnosu na pitanja faktora na kojima počiva zdrava konkurentska borba.

Izučavajući literaturu i dokumenta na ovu temu utvrdio sam da se ograničavajući faktori zdrave konkurencije dijele u tri osnovne grupe:

- **grupu faktora zatvorenosti nacionalnih tržišta**
- **grupu faktora monopolskog i dominantnog ponašanja pojedinih subjekata na strani ponude**
- **grupu faktora klasične nelojalne konkurentske borbe i narušavanja prava potrošača**

U strukturi faktora koji ograničavaju zdravu konkurentsku borbu moju pažnju privukla su monopolska i dominantna ponašanja preduzeća.

Interes za fenomen monopola i monopolskih i dominantnih ponašanja ne temelji se samo na činjenici da je u pitanju faktor koji ograničava zdravu konkurenciju, već i na nizu drugih faktora, od kojih, zbog značaja treba istaći sledeće:

Monopolski kapitalizam je osnovno obilježje kapitalističke ekonomije razvijenog i ukupnog svijeta u poslednja dva vijeka. Danas, monopolski kapitalizam iz prethodnih vijekova modifikovao se i javlja se kao korporativni kapitalizam u globalizovanoj ekonomiji. Modifikacija pojavnih oblika nije uticala na promjene suštine monopolskog kapitalizma, tako da i na dalje ključnim ostaju pitanja koncentracije i

centralizacije upravljačke moći, dominacije i korišćenja dominantnog položaja u odnosu na druge subjekte okruženja.

Rast kompanija i najrazličitije koncentracije u privredi imaju brojne prednosti i neosporno daju velike doprinose tehnološkom i tržišnom razvoju sredina u kojima djeluju i ukupne, svjetske privrede. Konačno, polazeći od pozitivnih doprinosa rasta kompanija i razvoja različitih strateških alijansi, zakonodavci i stručnjaci ne protive se koncentracijama i jačanju monopolskih i dominantnih pozicija, već njihovim zloupotrebama.

Jedan od osnovnih i najznačajnijih nedostataka velikih i dominantnih subjekata je što mogu i što zloupotrebljavaju svoju veličinu i moć na štetu konkurenata, poslovnih partnera, građanstva i ne rijetko, država. Veliki subjekti kroz svoje veliko učešće i zloupotrebu velikog učešća u proizvodnji i na tržištu mogu da naruše i narušavaju zdravu konkurentsku borbu. Brojne i raznovrsne kvalifikacije zloupotreba velikih i moćnih kompanija, danas elegantno podvode se pod sintagmu nelojalne konkurencije.

U dosadašnjoj i očekivanoj privatizaciji velikih strateških preduzeća, u kupovinama preduzeća od strane drugih domaćih i stranih preduzeća, u kupovinama kontrolnih paketa akcija, u dobrovoljnim spajanjima preduzeća, u najrazličitijim oblicima strateških partnerstava, u dinamičnom rastu pojedinih preduzeća u našoj zemlji, kao uostalom i u drugim ekonomijama u svijetu, odvija se proces:

- **koncentracija – ukupnjavanja i stvaranja subjekata sa monopolskim i dominantnim pozicijama i mogućnostima zloupotreba istih**
- **i stvaranja različitih strateških saveza, koji pored dobrih namjera mogu da sadrže i savezništva oko podjela tržišta i ukupno, djelovanja koja su u suprotnosti sa pravilima zdrave konkurencije.**

Jačanje monopola i zloupotreba monopolskih i dominantnih pozicija u proizvodnji i na tržištu, a samim tim, i u ukupnom društvu, su pitanja koja zahtjevaju mnogo veću pažnju od pažnje koju ima danas posvećujemo.

Evropska orijentacija društva i harmonizacija domaćih propisa i prakse sa istima u EU sučeljava nas sa potrebom donošenja zakona i stvaranja institucionalnih uslova za kontrolu i intervencije u oblasti obezbjeđivanja zdravog konkurentskog tržišta i monopola i zloupotreba monopola.

2. CILJEVI I ZADACI ISTRAŽIVANJA

Jedan od osnovnih uslova kvalitetnog rješavanja problema je kvalitetna definicija – razumjevanje problema.

Ne samo domaća, već i strana stručna literatura izuzetno skromna je u priložima koji analiziraju i definišu različite forme i oblike monopola i monopolističkih ili dominantnih pozicija i ponašanja i zloupotreba monopolističkih – dominantnih

ponašanja. Ova činjenica opredijelila me je da u funkciji osnovnih podrobnije izučim fenomen monopola, monopolističkog ili dominantnog ponašanja i zloupotreba monopolističkih – dominantnih pozicija.

Osnovni ciljevi u sprovođenju istraživanja i izradi doktorske disertacije su:

- **Afirmisati tržište slobodne – zdrave konkurencije kao jedan od ključnih poluga obezbjeđivanja stabilnog i dinamičnog ekonomskog razvoja društva**
- **Afirmisati osnovne grupe faktora koji narušavaju zdravu konkurentsku borbu**
- **U strukturi faktora koji narušavaju zdravu konkurentsku borbu istaći i istražiti grupu faktora monopolističkog i dominantnog ponašanja i zloupotreba ovih ponašanja od strane pojedinih preduzeća**
- **Istražiti kako se društvo u prošlosti, a naročito danas, u razvijenim sredinama, u zemljama u okruženju i kod nas borilo i bori protiv razliĳitih zloupotreba monopolistiĳkih i dominantnih ponašanja preduzeća i narušavanja zdrave konkurentske borbe**

3. OBLAST I PREDMET ISTRAŽIVANJA

Poduža lista pozitivnih i negativnih rezultata i efekata postojanja monopola, monopolskih ili dominantnih pozicija i njihovih zloupotreba. Istraživanje ove liste u funkciji definisanja svih pozitivnih i negativnih rezultata i efekata monopola i monopolskih pozicija i zloupotreba pozicija prevazilazi zahtjeve izrade doktorske disertacije. Iz ovih razloga, motivisan interesom za kvalitetno djelovanje tržišnog, konkurentskog mehanizma u svojim istraživanjima pažnju sam usresredio na one rezultate i efekte monopola i monopolskih ponašanja koja narušavaju zdravu konkurentsku borbu. Ovaj pravac istraživanja usmjerio me je na pitanja kako se države i društva bore protiv monopolskih ponašanja – koja se ne mogu nikako drukĳije kvalifikovati do nelojalna konkurencija.

4. HIPOTEZE U ISTRAŽIVANJU

Domaće tržište neće obezbjeđivati zdravu konkurentsku borbu samo otvaranjem za strane robe i kapital. Za obezbjeđivanje zdrave konkurentske borbe neophodno je kvalitetno rješavanje brojnih drugih pitanja, prije svega pitanja faktora koji je narušavaju ili onemogućavaju. Država, kako to iskustva drugih pokazuju mora da ima:

- **kvalitetan trgovaĳki zakon,**
- **kvalitetan zakon o nelojalnoj konkurenciji ili zakon o oglašavanju,**

- **kvalitetan zakon o zaštiti potrošaĀa**
- **i konaĀno, kvalitetan zakon o antimonopolskom ponašanju.**

Problem se ne rješava samo donošenjem zakona, već i:

- **razumjevanjem njegove misije i poruka**
- **i njegovim dosljednim sprovođenjem**

Iskustva drugih zemalja ukazuju na potrebu razvoja odgovarajuće infrastrukture koja će omogućavati dosljednu primjenu zakonom propisanih normi.

Aktuelni procesi privatizacije, još uvijek nerješen status državnih – javnih preduzeća, nekontrolisani rast pojedinih privatnih preduzeća, različiti oblici strateških partnerstava domaćih i domaćih i stranih preduzeća, ulazak transnacionalnih kompanija pogodan su ambijent za razvoj razliĀitih oblika monopola, koji po pravilu vode i ka zloupotrebama dominantnih pozicija i samim tim, narušavanju zdrave konkurentske borbe.

Upravo sada, za društvo je bitno da definiše problem monopola i monopolskih ili dominantnih pozicija i njihove zloupotrebe i da se krene u borbu protiv njih. Iskustva pokazuju, da je problem monopola vrlo teško rješavati onda, kada oni zauzmu dominantne pozicije. U ovakvim situacijama, u svijetu dešavalo se da padaju vlade, ali da monopoli ostaju i dalje jaĀaju. Kod nas, istina stidljivo govori se o tome, da društvom vladaju novi domaći kapitalisti, multinacionalne kompanije i drugi, spoljni subjekti. Svi oni, sa dominantnim pozicijama i zloupotrebama istih i ako deklarativno za slobodno - konkurentske tržište, razvijaju tržište i prateće proizvodne strukture po mjeri svojih interesa.

5. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U izuĀavanju monopola, monopolskih ponašanja, zloupotreba monopolskih ponašanja i efekata zloupotreba monopolskih ponašanja po zdravu tržišnu konkurentske borbu i antimonopolskih politika, mjera i aktivnosti računao sam na mnogo veći broj teorijskih priloga od onih na koje sam našao ne samo u domaćoj, već i stranoj literaturi.

Uglavnom, u teorijskim priloziima monopoli se posmatraju u oblastima koje se bave pitanjima modela formiranja cijena.

U danas, vrlo aktuelnom strateškom menadžmentu afirmiše se jaĀanje tržišnih i strateških pozicija i povećavanje tržišnog udjela i kontrole drugih subjekata okruženja. Ovako definisane i afirmisane strateške pozicije preduzeća nisu ništa drugo do monopolske - dominantne pozicije.

U savremenim teorijama razvoja preduzeća i nacionalnih ekonomija, vrlo aktuelan je eksterni razvoj preduzeća ili ulaženje preduzeća u različite oblike dugoroĀnog interesnog povezivanja kako bi se u dinamiĀnim i neizvjesnim uslovima ostvarili dugoroĀniji zajedniĀki poslovni i razvojni ciljevi, koji u velikom broju sluĀajeva

imaju zajednički imenitelj, a on je očuvanje i jačanje pozicija – strateških pozicija preduzeća u okruženju.

Nešto veći broj priloga na temu monopolskih pozicija i zloupotrebe monopolskih pozicija i njegovih efekata po slobodnu konkurenciju i na temu antimonopolske politike nalazi se u stranoj privredno - pravničkoj literaturi i različitim dokumentima. U prvom redu, to su dokumenta EU. Antimonopolska politika na nivou EU čini stožer mojih istraživanja.

Istraživanja na temu monopolskih ponašanja, zloupotreba monopolskih ponašanja i njihovih efekata po zdravu konkurentsku borbu na domaćem tržištu u Republici Srskoj, u Federaciji BiH i u BiH-u, kao i u drugim zemljama u regionu učvrstile su me u uvjerenju da smo svi mi u regionu na samom početku ili u fazi kada treba definisati i razumjeti problem i pristupiti donošenju osnovnih zakona i obezbjeđivanju osnovnih institucionalnih pretpostavki.

Ovakvo stanje u zemlji, onemogućilo je da sprovedem planirana empirijska istraživanja ili da se koristim tuđim empirijskim istraživanjima monopolskih ponašanja i zloupotreba monopolskih ponašanja u domaćoj privredi i da sprovedem planirane komparacije domaćih i stranih monopolskih ponašanja i antimonopolske politike.

Zatečeno stanje u zemlji vezano za afirmaciju tema monopolskih ponašanja, zloupotreba monopolskih ili dominantnih ponašanja i antimonopolske politike, uvjerilo me je da sam na dobrom putu i da svojim istraživanjima mogu da dam određeni doprinos u pokretanju antimonopolske politike. Svijet je u ovoj politici daleko odmakao i operisanje sa njihovom praksom dragocjen je osnov u koncipiranju i vođenju vlastitih aktivnosti ne samo „borbe protiv zloupotrebe monopolskih pozicija“, već i borbe za zdravo, konkurentsko tržište koje će ubrzati ekonomski razvoj zemlje.